

ЗА ВЪЗСТАНОВИТЕЛНОТО ПРАВОСЪДИЕ

*Румен Петров**

Възстановителното правосъдие е *подход* към деянията, които са обект най-често на наказателното правосъдие, както и към правонарушенията, извършени от деца и юноши. При този подход ударението се поставя върху възстановяването на жертвата, обект на посегателството, както и на общността, в контекста на която е извършено деянието. Тук на втори план остава акцентът върху начините на упражняване на болка (наказание) на доказанния извършител. Понятието *възстановително правосъдие* понякога звучи стряскащо за традиционните магистрати, защото се възприема като цялостна алтернатива на традиционното *възмездително правосъдие*. Наистина в някои правосъдни системи в света възстановителното правосъдие е водеща правораздавателна парадигма (Норвегия, Нова Зеландия и др.) В повечето от страните обаче не е и затова често се използва и понятието *възстановителни подходи* към правонарушенията.

Възстановителното правосъдие работи за разрешаване на конфликтите (преодоляване на непримиримостта на противоречията) и поправяне на нанесените от престъплението вреди на жертвата (имуществени и неимуществени), както и на общността (социални вреди). За тази цел възстановителното правосъдие е обърнато както към извършителя на деянието, така и към жертвата. От една страна, то насърчава индивидите, които са причинили вреда, да осъзнаят последиците от постъпката си и им дава възможност да възстановят вредата. На хората, пострадали от престъплението, възстановителното правосъдие дава възможност да получат както *признание* за преживяното от тях, така и да приемат възстановителни *действия* от страна на извършителя на нанесената им вреда.

Накратко, възстановителното правосъдие цели да възстанови благополучието и на жертвите, и на извършителите, и на общностите, които са травмирани от престъплението, както и да предотврати последващи правонарушения.

От друга страна обаче, възстановяването рядко „възстановява“ предишното състояние. Все пак хората имат памет. След успешно прилагане на възстановително правосъдие обаче правонарушителите и пострадалите от техните деяния живеят по-добре в своята общност. Възстановяването е процес на взаимна адаптация, на взаимно опознаване и свързване, на поука и промяна. Затова възстановителното правосъдие се разглежда и като *трансформиращо* правосъдие.

* Преподавател в Нов български университет.

Принципи

Основополагащ принцип на възстановителното правосъдие е *подкрепата и възстановяването на жертвата* на престъплението. В традиционното (възмездителното) правосъдие балансът на вниманието и организационната енергия са насочени основно към извършителя – разкриване (полиция и следствие), доказване на виновността (прокуратура), осъждане в справедлив процес (съд, в който може да участва и защитник), изпълнение на наказанието (например лишаване от свобода) и т.н. Много често обаче интересите на пострадалите от престъпления не се изчерпват с наказването на правонарушителя.

Вторият принцип се изразява в изискването *правонарушителят да поеме отговорност* за стореното. Юридическата отговорност невинаги се равнява на морално поемане на отговорността от правонарушителя. Поемането на отговорност е промяна на отношението към престъплението, която може да бъде почувствана от останалите. Колкото това и да изглежда чуждо на традиционалистите, тази промяна е последица на връзка на правонарушителя с жертвата и с общността, а не резултат на изолирането му.

Третият водещ принцип е този на *възстановяването на вредата*. Понякога извинението върши работа. Друг път правонарушителят може да се ангажира с практически действия – например да поправи повреденото имущество със свой труд. Правонарушителите най-често не са заможни и в някои случаи общността и държавата могат да подпомогнат материалното възстановяване на щетите.

Четвърти основен принцип е *създаването на диалог* с цел постигане на разбиране за случилото се. Преди да се срещнат правонарушителят и пострадалият, правонарушителите твърде често не могат да почувстват и да разберат какво са сторили. По сходен начин такива срещи помагат на пострадалите да разберат смисъла на случилото се и така да намалят силата на спомена от изненадата и безпомощността (изобщо на травмата, довела до трайна психологическа вреда и промяна на социални нагласи). По отношение на правонарушителя се полага грижа за превенция чрез интеграция. Срещата и диалогът с жертвата имат силата да мотивират правонарушителя да започне промяна в живота си, защото, както юристите много добре знаят, престъпленията често възникват в контекста на тежки житейски неблагоприятия (бедност, семейно насилие, бездомност, зависимости и др.).

Пети принцип на възстановителното правосъдие е *участието на общността в социалната интеграция* както на жертвата, така и на правонарушителя, с цел и двете страни в това отношение да се възстановят като *позитивни членове* на общността. Сътрудничеството на съда със структурите, които поддържат общността жива и привлекателна (социални грижи, работни места, образование и много други), може да прави чудеса, защото както правонарушителят е социално изключен чрез осъждането му (а в определи случаи – и чрез изолирането му от общността), така и жертвата

на престъплението често предпочита да избягва другите хора в резултат на преживяното.

Най-известните процедури и практики във възстановителното правосъдие са:

– *посредничество при конфликт, който не е ескалирал до насилие*, с помощта на трета страна. Целта е да се постигне съгласие по спора. Спорещите страни изработват съдържанието на споразумението помежду си;

– *посредничество между жертва и извършител в случай на упражнено насилие*. Третата страна тук помага пострадалият и извършителят да общуват пряко или опосредствано, подпомага двете страни да постигнат по-голямо разбиране на ситуацията и утъпква пътя към обезщетяване на вредата;

– *индивидуална работа с извършителя* с цел той да осъзнае последиците от деянието си и да се подготви за среща с пострадалия;

– *обезщетяване на вредите* (пряко – в полза на жертвата, или индиректно – в полза на общността);

– *срещи между семействата* на жертвата и правонарушителя (т.нар. конференции);

– *работа със семействата на правонарушителите* в процеса на подготовка на плана за обезщетяване на жертвата;

– *групова работа с пострадали* от определен вид престъпление и извършители на този вид престъпления (но не с участници в конкретните правонарушения).

На пострадалите възстановителното правосъдие дава възможност да научат повече за извършителя, за неговите мотиви, биография и така да постигнат смисъл за случилото си, който да им помогне да преживеят нападението върху техния интегритет. В хода на това общуване те могат да поставят въпроси на правонарушителя, да изразят своите чувства и да обяснят възникналите им потребности след престъплението, да получат извинение или да уговорят подходящо обезщетение. *На извършителите* възстановителното правосъдие дава възможност да поемат отговорност за извършеното и по този начин да се върнат в общността, към която принадлежат. *За съда* „възстановителното“ общуване е възможност да научи повече и така да наложи по-справедливо наказание. Чрез възстановителното правосъдие *общността* има възможност както да приеме извиненията и обезщетяването на вредите от страна на правонарушителя, така и да подготви социалната интеграция и на пострадалия, и на извършителя на деянието.

В хода на наказателния процес възстановителни подходи може да се приложат на всички етапи (преди и по време на досъдебното производство; след внасянето на обвинителния акт до влизане на присъдата в сила). По време на изпълнението на присъдата такива подходи също може да се приложат – в общността, в затвора и т.н.

Сравнението между ценностите на двата вида правосъдие (подходи към правонарушенията) може да се онагледи така:

Възмездяващо (<i>retributive</i>) правосъдие	Възстановяващо (<i>restorative</i>) правосъдие
Престъплението се разглежда като посегателство срещу държавата (закона)	Престъплението се разглежда като посегателство от конкретен човек върху друг конкретен човек.
Акцентът е върху правонарушителя. Обвинението и защитата са фокусирани върху виновността на дееца. Съдът арбитрира оценката на неговото (зло-)деяние в справедлив и честен публичен процес.	Акцентът е върху възстановяване на интегритета на индивида и общността. Цели се справянето с травмата, нанесена чрез правонарушението (престъплението). Като обект на травма се разглеждат както пострадалият индивид, така и накарънените отношения между хората (жертва – правонарушител; семейства; членове на общността).
Цели се налагане на наказание на виновния, при което една вреда се заменя с друга (в справедлив процес на правонарушителя да се причини вреда, съизмерима с вредата, нанесена върху жертвата).	Цели се възстановяване на причинената вреда (на връзките, на достойнството, на смисъла, на доверието).
По-скоро дистанцира правонарушителя от жертвата.	По-скоро събира и примирява чрез прошка (и изкупление) правонарушителя и жертвата. В този контекст понятието „общественополезен труд“ се разбира не като принудителна трудова роля, а като полагане на труд, полезен за връзките между индивида и общността, от която той е част.
Разчита се на високоспециализирани, бюрократични, <i>централизирани</i> , йерархични институции.	Разчита се на общността, в която правонарушителят непосредственото живее. <i>Децентрализиран</i> подход – разчита се на участието и инициативата „отдолу“.
В контактите помежду си страните са зависими от професионалисти (напр. адвокати, съдии, прокурори и др.).	В контактите помежду си страните разчитат много повече на себе си и на непрофесионалисти.
Стигмата от правонарушението обикновено е неотменима.	Стигмата от правонарушението е отменима чрез възстановителното действие.

Сред основните стандарти на възстановителното правосъдие може да се открият: ангажираност на посредниците както с правонарушителя, така и с жертвата; въвеждането на знание в отделните структури за възстановителните подходи; липсата на натиск върху правонарушителя и жертвата за участие във възстановителни процедури; търсене на консенсусни решения; гъвкаво и смело междурегистрационно сътрудничество и комуникация и др.

Привлекателността на възстановителното правосъдие е проблематична, не е безусловна, особено в общество с ниска степен на социална интеграция, доверие между гражданите и доверие в институциите. Затова от пионерите и поддръжниците на възстановителното правосъдие се изисква постоянство, търпение, творчество и ентузиазъм. Съвременните и миналите аналози на възстановително правосъдие у нас (другарски съдилища, Комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните; медиация и др.) представляват и ресурс, но и препятствие пред облагородяването и очовечаването на правораздавателния процес, покана за което е възстановителното правосъдие. Предстоят интересни времена.